

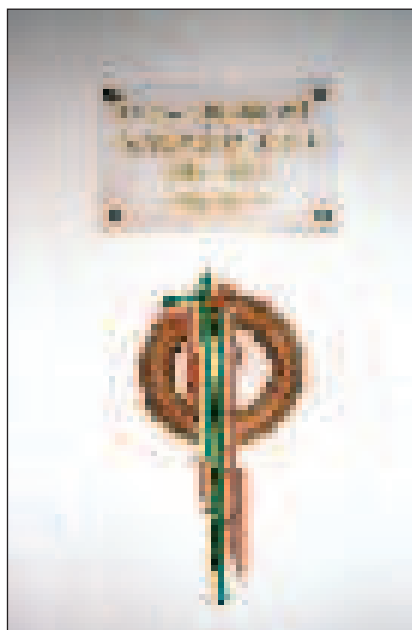
TOMASZ JENŐ

Gyerekkori emlékeim a régi Eötvös Collegiumból (1940-1950)

Az Eötvös József Collegiumról, a minőségi tudóstanár képzés fellelgyváról ma újra több szó esik. Szeptember 3-án, Történelmi Emlékhelyé avatásakor kiállítással emlékeztek múltjára, és az intézmény történetét áttekintő új könyveket mutattak be. Radnai Gyula: Fizikusok és matematikusok az Eötvös Collegiumban 1895–1950 című könyvéről októberi számunkban az egykori collegista, Keszthelyi Lajos akadémikus írta le gondolatait. A második világháború utolsó évében, így Budapest ostroma idején is, Tomasz Jenő, az Eötvös Collegium klasszika-filológia tanára – aki korábban az Intézet gazdasági ügyeit irányító aligazgatója volt – vigyázta, óvta az intézményt megbízott igazgatóként. Családjával a Collegiumban lakott. Az alábbi, személyes hangú írásban fia, akiből neves kémikus lett, emlékezik erre az időszakra.

Egy nagy sárga épület és az épületet körülölelő hatalmas park a Gellérthegy déli lejtőjén, a Ménési úton, életem első huszonhat évének feledhetetlen színtere, az Eötvös Collegium, melynek Édesapám volt az aligazgatója. A szép, kanyargós Ménési út az arad-hegyaljai bortermő vidék központjáról kapta nevét. A Horthy-rendszerben, feltehetően a klérus befolyására, a Ménési utat Nagyboldogasszony útjára keresztelték. 1935-ben engem már a Nagyboldogasszony útjára vittek haza a Vöröskereszt kórházból, ahol – hogy Vonnegutot idézzem – „felpattant egy kukucskáló nyílás. Zúdult be a fény meg a zaj.” Megszülettem.

Az Eötvös Collegium épülete felülnézetben egy, a középső szárán meghosszabbított nyomtatott cirill III-betűre emlékeztetett. Apám azt mondta, hogy az épület a kerttel együtt hozzávetőlegesen egy holdnyi területet foglal el. Hogy katasztrális (5750 m²), vagy magyar holdat (4320 m²) említett, arra bizony már nem emlékezem. A kert, a ház mögötti teknőszerű, lapos részt kivéve, amit udvarnak hívtunk, a domborzati viszonyoknak megfelelően folyamatosan emelkedett, egészen a Collegium feletti Gortvay-villa kerítéséig. Ez az udvarnál lényegesen nagyobb terület volt a park, egy kövekkel szegélyezett földutakkal behálózott, fás-bokros-füves terület, emlékezetemben mind a mai napig nosztalgiát ébresztő gyerekkori bolyongásaim színtere. A parkot három vastag, vejszivel befuttatott terméskő fal választotta el az udvartól. Enyhe ívben hajló lépcsőkön a falak mentén, vagy sűrű bokrok között a kerítések melletti földutakon juthattunk fel a parkba. A park udvar felőli, salakkal borított széles első útját 8–10 hársfa árnyékolta. Anyám minden évben szedetett velünk egy-két kosár hársfavirágot, amit azután megszáritott és eltett télre,

Apám emléktáblája az Eötvös Collegiumban

ha megnáthásodnánk, náthánkat kúrálандó, legyen miből teát készíteni. Az út folytatásában fa filagória támaszkodott hat korhadó lábán, benne kerti székek és egy asztal. Ha erősebb szél rázta meg tetejét, dülöngélni kezdett, mintha részeg volna. Nemszak az első úton, hanem a park más pontjain is vasvázas, zöldre festett fapadok várták a tanulni, olvasni vágyó kollégistákat. Tavasszal majd nyár elején az egymás után nyíló orgona-, spirea- és jázminbokrok, a vadgesztenye-, akác- és hársfák a kertnek mindig más részét burkolták illatfelhőbe. Az apró rétek egyhangú zöldjét törpe margaréta, ibolya és gyermekláncfű fehér, kék és sárga foltjai színezték. A Gortvay-villával közös

kerítés mellett volt a rózsalugas, ahol üldögélve a fémvázat beborító futórózsa illatát egész nyáron élvezhettük.

Miért hasalok most az avaron a rózsalugas mellett? És miért néz rám kétségbeesett, ijedt arccal a földön mellettem fekvő Apám? „Hasalj!” – kiáltott rám másodpercekkel korábban, amikor meghallotta az egyre erősödő sistersgő-sivító hangot felettünk. A mindig nála lévő összemadzagolt aktatáska méterekre repült kezéből, ahogy a földre vágódott. Pár pillanatra megsüketített a hatalmas csattanás, a Nap mozi fölötti lakásba csapódott akna robbanása. Felugrottunk és szaladni kezdtünk a lakásunk felé, melynek nyitott ajtajából Anyám és Gyuri bátyám mérgesen kiabáltak felénk. Mai napig nem értem, miért akart Apám kimenni a parkba azon a vasárnap reggelen, 1944 decemberében, amikor a szovjet csapatok elkezdtek szisztematikusan aknázni környékünket.

Eldugva a park bokrai között, a bal oldalról szomszédos Imrédy-villa felé, egy öreg faépület a kerti szerszámok, kerti székek, padok, asztalok tárolására szolgált. A házikóval egy vonalban, egészen a kerítésnél hatalmas krátert vágott egy légibomba 1944. november 17-én. Épp az alagsori folyosón mentem, ahol az épületben elszállásolt magyar katonák egy kondér előtt ebédjükért álltak sorban. A katonák között hatalmas pánik tört ki. Egy-másnak rohantak, szanaszét szaladtak. Volt, ki mielőtt futásnak eredt, levessel töltött csajkját a mennyezetig hajította, krumplifoszlányokkal, tészadarabokkal, zsiros lével ékesítve a fehér falat. Elcsodálkoztam, hiszen az iskolában a tanító nénitől mindig azt hallottam, hogy a katona bátor. A háború után ebbe a bombatölcsérbe temették a kertben összegyűjtött, fel nem robbant lövedékeket, azzal a két bombával együtt, melyek átszakították az épület fő-

démét, de szerencsére nem robbantak fel. Az egyik a Nagykönyvtárban, a másik Ország tanár úr fürdőszobájában landolt.

Lakásunk, az aligazgatói lakás, az épület jobb oldalának hátsó részében, a földszinten volt közvetlen kijárással az udvarra. A park felé két kör alakú, fűvel szegélyezett terület volt, melyeket Anyám *gruppáknak* hívott. Ezekbe minden tavasszal virágos növényeket, főleg tarka árvácskákat ültetett. Az udvar jobb oldalát szegélyező kőfal előtt Anyám hosszú liliumai fehér fejükkel kémlítették az égboltot. A *gruppák* mögött egy nagyobb fűvesített területen szaladgáltunk, játszottunk gyermekkorunkban, ahogy a kollégisták hívták, a „Tomasz legelőn”.

A háború előtt az udvar nagyobbik, lakásunktól távolabbi részét egy hálóval körülkerített salakos tenispálya foglalta el. 1944-ben a Collegium épületébe szállásolt

Az Eötvös Collegium Mészáros utcai székháza

magyar, majd német katonák járművei a tenispályát tönkretették. Helyére röplabdapálya került a háború után. A röplabda abban az időben jött divatba Magyarországon. A kollégisták közül Bakos Feri ismerte legjobban a játékszabályokat. Ő ugyan sosem játszott, de a pálya széléről minden meccset végigdrukkolt. Az aprótermetű Bakos Feri általában sokkal jobban beleélte magát a játékba, mint labdát ütögető kollégista társai, főleg egy-egy hosszabb labdamenet alatt. A háló mellett állt, fejét ide-oda forgatva követte a labda útját, közben kihúzta magát, megkeményítette arcát, és kinyomta hasát. Ha még mindig nem ért földet a labda, váltogatva emelgetni kezdte lábait egyre feljebb és feljebb, aminek az lett az eredménye, hogy időnként egyensúlyát veszítve fenékre ült.

Az udvarról az épület mindkét oldalán széles út vezetett az utcára. Isten tudja, hogy 1944-ben, milyen intézkedés rendelt minden éjszakára egy tűzoltókocsit a Collegium udvarára. A tűzoltó, aki az autót vezette, egy alagsori helyiségben, a műhelyben töltötte az éjszakát. Reggel azután elhajtott kocsijával. Minden este izgatottan vártam a tűzoltó-

autó érkezését, mert szüleim megengedték, hogy az utcától az udvarig tartó 50–100 méteres úton beüljek a kocsiba.

Általában az udvaron keresztül közlekedtünk, hiszen ha az épület mellett végigsétáltunk, mindjárt a Ménési útra jutottunk, pontosan a Himfy lépcsővel szembe. Ez sokkal egyszerűbb és rövidebb volt, mint a Collegium épületén keresztül menni. Néha, erre felé jártamban eszembe jutott a ló. Itt pusztult el az ostrom alatt. Valószínűleg éhen halt. A kollégisták ide temették el egy nagy vadgesztenyefa alá. Órákig ástak, csákányozták a fagyott földet, míg végre elkészült a sír. A gödört azonban elméretezték, nem volt elég hosszú. Ezért harcsafürésszel levágták az állat fejét. A ló torzó most már akadálytalanul belecsúszott a gödörbe, a fejet meg utána hajtották. Máskor a három német katona holttestét láttam. A kerítés mellett heverték a hátukon. Összeszurkált arcukkal mintha az eget kémlítették volna. Híradósok lehettek, mert kezükben kábelt szorongattak. Haláluk örök talány maradt, hiszen napokkal azelőtt történt, hogy az oroszok elfoglalták a Gellérthegyét.

Előszobánk voltaképpen a lakást két részre osztó hosszú folyosó volt, két végén egy-egy ajtóval. Az egyik részt teljes szélességben betöltő üvegajtón keresztül lehetett a kertbe kilépni. Az üvegajtót kívülről két harmonikaszerűen működő összehúzható vasrács védte. A szokványos faajtó az előszoba másik végén az épületbe vezetett. Ezen az ajtón volt a rézkilincs, melytől, ha egyedül voltam otthon, még kilencéves koromban is félttem, mert egy rémisztő szörny arcát láttam megjelenni benne. Nem mertem kimenni a konyhába egy pohár vízért, mert át kellett mennem az előszobán, és ott volt a szörnyarcával fenyegető rézkilincs. Sajnos, ki tudja miért, Anyánk belénk nevelte, hogy vizet csak a konyhacsapról szabad innunk, a fürdőszobairól soha, s ezt a szamárságot bizonyos korig el is hitte az ember. Én inkább szomjaztam, semhogy átmenjek az előszobán. A legrosszabb az volt, amikor ajtót kellett nyitnom, mint azon a késő őszi délutánon, 1944-ben. Odakinn már szürkült, amikor a lakásunkhoz felvezető lépcső aljáról hangokat hallottam. Krencz János bácsi, a portaszolgálatot éppen betöltő kollégiumi al-tiszt állt odalenn, tapsolt és kiabált: „Aligazgató úr, kérem! Itt vannak a németek!” Háromszor jött vissza, és nekem háromszor kellett felve ajtót nyitnom, míg végre hazaértek a szüleim. Pár órával később Sanyi bátyám

kétségbeesetten tért vissza Apám irodájából, ahol Apánkat vacsorára hívandó járt. Hangos német szóváltásra lépett be a helyiségbe, és azt látta, hogy Apánkat egy német tiszt pisztollyal fenyegeti. Kiderült, hogy egy német őrnagy egységét akarta a Collegium épületében elszállásolni, melyet – felfogása szerint – csak az intézmény vezetőjének engedélyével tehetett meg. Ezért várt órát Apám érkezésére, aki akkortájt egy személyben volt felelős mindenért, ami a Collegiumban történt. Apám egészen addig nem adta meg a kívánt hozzájárulást, amíg az őrnagy, előlve revolverét, meg nem fenyegette, hogy lelövi. Ha ezt megteszi, érvelt, nem lesz kitől engedélyt kérnie, így nyugodtan elhelyezheti katonáit az épületben. Ez volt az a pillanat, amikor Sanyi belépett az irodába.

A háború után az előszoba különös szerephez jutott családunk életében. Szüleim házilási céllal valahonnét szereztek két kis malacot. Esténként, hogy el ne lopják őket, az előszobába tereltük be a két kis kocát, itt töltötték rongyszőnyegeken alva az éjszakát. A két malac hamarosan a család kedvence lett. Egyikük kan volt, őt Sanyinak kereszteltük, az emse a Zsuzsi nevet kapta. A picike, fejletlen Zsuzsit Anyám egy ideig Ovomaltinnal táplálta, ami egy csecsemőtápszert volt. Ha nem csal az emlékezetem, Sanyi 150, Zsuzsi 110 kg-ot nyomott, amikor a hentes kése rövid életüknek véget vetett. Az én feladatomban volt arról gondoskodni, hogy a hentes pohara sose legyen üres. Megengedték, hogy egy kis likőrös pohárral én is megkóstoljam az igen finom bort, ami végül is életem első részégségéhez vezetett. Annyira ízlett, hogy ahányszor csak töltöttem a hentesnek, a magam kis poharát sem hagytam üresen. Estére ugyancsak bőbeszédű lettem. Valószínűleg igen nagy szármarságokat mondtam, mert Apámat ritkán láttam ilyen jóízűeket nevetni.

Az előszobából nyílt a szalon. A nyugati fekvésű, tágas szoba ablakából a tornatermet láthattuk, amit 1945. január 29-én bombatalálat ért, s amit eredeti formájában nem állítottak helyre. A háború előtt a szalonban állt a zongora, egyik falát pedig Nagy Sándor nagyméretű olajfestménye díszítette, melyen a gödöllői szecessziós iskola egyik alapító művésze Anyámék hasztpusztai házát örököltette meg. Ebben a szobában vészelte át Anyám egyik bátyja, Dodó bácsi, három, nálam fiatalabb fiával, állapotos feleségével, Erzsike névvel, a keresztanyámmal, és Erzsike néni szüleivel az ostromot. Félelemtől reszketve Sanyi bátyámat és engem ide menekített Anyánk az óvóhelyen randalírozó oroszok elől 1945. február 11. éjjelén. „Azonnal öltözzetek, felmegyünk!” – keltegetett Anyánk, miközben, és ezt sem azelőtt, sem később soha nem tapasztaltam, reszketett. Maga előtt tolvaj kettőnket, „kla-

pecok, rosszul lenni”, mondta az óvóhely ajtaját elálló fegyveres katonának, és kezét szája elé emelve mutatta, mintha hánynunk kellene. A katona készségesen félreállt, és utunkra engedett. Felfelé a lépcsőn Anyánk olyan csetledezve-botladozva sietett, hogy csaknem elesett. Később megértettem, miért volt ideges. Félte, hogy vele is erőszakoskodni kezdenek az orosz katonának, mint két fiatal nővel a szomszéd házból. Ma is hallok a katona hangját, „Martha, Vera, davaj, krumplic puculnyi oficér”. Ezt tetézhettem, hogy Apámat és Gyurit egy csomó kollégistával együtt még kora délután elhajtották az oroszok. „Gyertek, de úgy néz ki, Erzsikénél megindult a szülés” – fogadta Dodó bácsi remegő Édesanyámat. Sanyival lefeküdtünk valahová a többi gyerek közé a földre, a szülési fájdalmak meg lassacskán abbamaradtak. A negyedik gyerek úgy döntött, hogy még egy hetet tölt az anyaméhben, vár szülészorvos nagybátyjára, és csak azon a napon jön majd elő, amikor a nagybácsi Pestről átkel egy csónakon a Dunán.

A szalonnal azonos oldalon volt az udvarra néző tágas konyha, amiből a cselédszobába léphettünk. A cselédszobához egy WC fülke csatlakozott. A háború után a cselédszoba néhány évig tyúkólként szolgált. A tyúkok stílszerűen a WC fülkébe tojtak. A háború után cserékereskedelem folyt. Gyakran állítottak be vidékről élelmiszerekkel megrakott kosarakkal, amiért cserébe ruhát, ékszert kértek. „Nézz meg a nagysád, mindjárt le fog tojni” – kínálta Anyámnak vörösbarna tyúkját egy cigányasszony. A Pepinek elkeresztelt tyúk hamarosan valóban lerakta első tojását, és ő lett Anyám tyúkfarmjának alapító tagja. Pepi csatlakozott Szalay nénihez, az egyik altiszt feleségének az udvaron kapirgáló baromfijaihoz. Naponta egy-egy tojással örvendeztettem meg családunkat, melyek Szalay néni kakasának köszönhetően magukban hordozták egy-egy csirkeélet csíráját. Pepi egy idő után kotlani kezdett. A cselédszobában, egy kosárban elkészített fészekben üldögélt tojásain, és három hét múlva egy rakás csibe csipogásától lett hangos a lakásunk. A tyúkfarm létszáma mindaddig növekedett, míg be nem ütött a baromfivész. Addig azonban gyakran ettünk csirkehúst.

Az előszobának a másik oldaláról nyílt a legkisebb szoba, melyet ebédlőnek hívtunk, mert a háború előtt mindig itt étkezünk. A kerek, középütt kihúzható, nagy asztalt fonott támlájú és ülökéjú erős fa székeken ültük körül. Családi összejövetelek alkalmával ebben a szobában folytak a lórum partik, és a kihúzott ebédlőasztal köré ültette Anyám a szilveszteri tombolajáték résztvevőit. A sarokban állt Anyám varróasztala, fölötté sárgaréz falikarba csavart izzó javított a mindig kicsit sötét szoba fényviszo-

nyain. Esténként, amikor mi már nyugovóra tértünk, Apám itt olvasta fel készülő könyvének fejezeteit Anyámnak.

Az ebédlőből nyílt a gyerekzsoba, indián- és ólomkatona háborúk, gomb- és pöcökcsa-

Apámmal szétlőtt irodájában 1945 márciusában

ták, saját készítésű papírhajók tengeri ütközeteinek és Märklin vasútjainak száguldásának színtere a bordó linóleum padlón. A játék hevében bátyáim időnként összeverekedtek. A verekedésekből, valószínűleg már csak a korkülönbség miatt is, engem szerencsére mindig kihagytak. Az ebédlő és a gyerekzsoba közé ékelődött a fürdőszoba, az ebédlőhöz hasonlóan udvari kilátással. A gyerekzsobát kétszárnyú, mindig nyitva tartott dupla ajtó választotta el szüleink hálószobájától, amiben a fehér szín dominált. Fehér volt a két összetolt vaságy, az éjjeli szekrények, az üveges szekrény és Anyám ún. tükörasztala is. 1945 telén a két szobát a gyerekzsobába állított vaskályhával fűtöttük.

A háború után az ebédlőbe került a zongora, és a család ettől kezdve a konyhában étkezett.

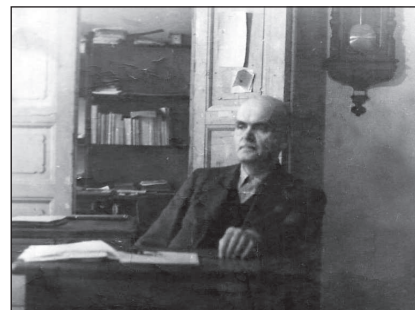
Élesen megőrizte az emlékezet a téli délutánokat, amikor úgy négy óra felé elkezdett kattogni a radiátorokban a gőz, gyorsan átforrósodtak az öntöttvas bordák, és a lakásban hamarosan szétáradt a meleg, amit egy speciális szag kísért, a fűtőtestekre helyezett, vastag vízköréteggel borított cserépedények illata. Hanghullámok is birtokba vették a lakást, az ebédlőnek elkeresztelt szobában gyakoroló Sanyi zongorajátéka. Ha Apánk betévedt a Nagykönyvtárba és úgy ítélte meg, hogy a vastag falakon még oly tompán átszűrődő zongoraszó is zavarhatja az ott dolgozó kollégistákat, lejött, és abbahagyta Sanyival a játékot. Ezeknek a zongoraszóval aláfestett téli délutánoknak a mai napig megőriztem a melegét.

A zongorán kis fenyőfa áll, ezt díszítem 1950. december 24-én késő délután. Az udvaron beszéd hangjai, majd nyílik az előszoba ajtó. Anyám és Sanyi lép be, Apám halálhírért hozzák. Egyszerre rádöbbenek, hogy két nappal korábban a Szent István kórház előtt, amikor a mentőautóból felemelt jobb kezével intett felém, ez az integetés a vég-ső búcsú volt legkisebb fiától. Attól kezdve,

ha mentőautót láttam szirénázva végigrobogni a városban, rendszámtábláját kerestem. MA 513 volt annak a kocsinak a rendszáma. Éveken keresztül láttam száguldozni a városban, azután ez is eltűnt örökre. 1950. december 24-én este a karácsonyfa díszítését Anyám fejezte be. A családban mindig ő volt a legerősebb.

Pár hónappal később Sanyi legjobb barátja, Vajda Miklós áll a zongorára támaszkodva, kétségbeesetten a gondolatától, hogy ismét letartóztatott édesanyja esetleg végezze magával a börtönben, hisz nincs, aki kimenthetné, mert Bajor Gizi már nem él.

A park nekem talán fontosabb volt, mint a tágas, szép, négyszobás, cselédszobás aligazgatói lakás. A háború után egészen tizenöt-tizenhat éves koromig reggeltől estig szinte minden nyarat a parkban töltöttem, és még télen sem múlt el nap, hogy legalább egy rövid sétát ne tettem volna a csupasz fák és bokrok között az avarral borított területen. Megyek, s amikor elérek oda, ahol a park egyetlen kis fehérorgona bokra álldogál, megszólalnak a ciszter templom haragjai. Dél van. Ilyenkor szokott irodájából lejönni Apám, hogy megebédeljünk. Az elmúlt

Tomasz Jenő az irodájában 1948-ban

több mint ötven év alatt, nem múlt el nap, hogy ne gondoltam volna rá, mégis, soha úgy nem hiányzott, mint ezalatt a régi déli harangszó alatt, mert végre megértettem, hogy az ebédlőasztalnál széke most már mindig üresen marad.

Közel 80 évesen kívülállóként szemlélődöm a régire csak nevében emlékeztető Eötvös Collegiumban. Sétálok a hajdanvoltra még csak nem is hasonló parkban, járkálok a jól ismert, most mégis idegen épületben. A földszinti folyosón meghatotlan állok Apám 2000-ben felavatott emléktáblája előtt, az egykori irodájával szemben. Való igaz, élete a Collegium volt, hiszen 1950-ben, szeretett Collegiumának megszüntetését mindössze néhány hónappal élte túl. Mindig is úgy éreztem, hogy korai távozása voltaképpen egy teljes élet szükségképpen befejezése volt, akárcsak a leszakadó Szent Lajos király hídján Wilder mélybe zuhanó hőseié.